

ملاحظاتی

در باب

روانشناسی

رشد

قسمت هفتم

مقدمه:

اینک پس از آنکه در شماره‌های قبل به ذکر کلیاتی در باب رشد پرداختیم، به بحث دربارهٔ مراحل رشد می‌پردازیم و وضعیت جسمانی و روانی کودک را در مراحل مختلف رشد مورد بررسی قرار می‌دهیم تا از این طریق با شناخت هر چه دقیق‌تر ویژگی‌های رشد بتوانیم به تعلیم و تربیت صحیح کودک بپردازیم و او را در جهت کمال و تعالی قرار دهیم.

د - مراحل رشد:

رشد فرایندی است که بطور متوالی در طول زمان ادامه دارد و انسان بطور مستمر و پویا در حال رشد است. توالی و پی در پی بودن رشد در جنبه‌های مختلف زندگی انسان نمایان است: چنانکه قبل از راه رفتن، کودک از مراحل نشستن، خزیدن، چهار دست و پا رفتن و ایستادن می‌گذرد و یا در مورد تکلم کودک این توالی همچنان دیده می‌شود: ابتدا کودک الفاظ نامفهومی را بصدا می‌آورد و بعد واژه‌ها را بطور ناقص ادا می‌کند، سپس کلمه‌ها را بکار می‌گیرد و بعد به جمله‌سازی می‌پردازد.

در خصوص چگونگی و کیفیت جریان رشد گروهی بر این عقیده‌اند که رشد بطور کلی یک جریان یا فعالیت پیوسته و تدریجی است بدون آنکه بتوانیم برای آن مراحل ویژه و مشخصی را منظور نماییم، در این نظر رشد عبارتست از مجموعه‌ای از تغییرات که بتدریج صورت می‌گیرد: نظریهٔ دیگری که بیشتر مورد قبول است اینست که

این دو از هم مجزا نیستند و یکی بدنبال دیگری بوقوع می‌پیوندد. همچنانکه زندگانی پس از مرگ نیز دنبالهٔ حیات دنیاست و این دو زندگانی بی ارتباط با یکدیگر نمی‌باشند.

امروزه در تحقیقات روانشناسی نقطهٔ آغاز تحقیق را در مورد انسان هنگام باروری نطفه می‌دانند. «گزل» می‌گوید: از نظر آنتوژنی Ontogeny (یعنی پیدایش و رشد موجود)، نقطهٔ صفر را می‌توان هنگام باروری دانست. هر چند که حتی در موقع باروری نیز مرحلهٔ پیاپس مراحل مقدم بر آن وجود دارد. مثلاً آنچه را که اعمال نفسانی یا ذهنی و ضمیری می‌گوئیم سابقه‌اش در والدین کودک، قبل از انعقاد نطفه نیز مشاهده می‌شود.

مدت رشد جنین انسان در رحم از زمان باروری تخم تا هنگام تولد در حدود چهل هفته (تقریباً ۹ ماه خورشیدی) می‌باشد. البته این مدت همیشه ثابت نبوده و در مورد کودکان مختلف تفاوت می‌کند. گاهی

رشد بصورت مراحل از هم متمایز و مشخص صورت می‌گیرد و برای هر یک از مراحل، محدوده‌ای معین وجود دارد که معمولاً در وقت معلومی آغاز می‌شود و در زمان معینی نیز پایان می‌پذیرد. در این نظر رشد در هر مرحله دارای هدف، کیفیت، تظاهرات و نیازهای خاصی است و مراحل اولیهٔ رشد بخصوص در مراحل بعدی نقش عمده و سازنده‌ای را ایفاء می‌نماید. در این دیدگاه در عین حال که جریان رشد به دوره‌ها و مراحل تقسیم می‌شود ولی این مراحل و دوره‌ها از یکدیگر منفصل و جدا نیستند.

بطور کلی جریان رشد را می‌توان به دو دورهٔ اصلی قبل از تولد و بعد از تولد تقسیم نمود و هر یک از این دوره‌ها نیز بنوبه خود دارای مراحل می‌باشند:^۱

۱ - دورهٔ قبل از تولد:

بی‌تردید باید به این مسئله معترف بود که زندگی قبل از تولد تأثیر کلی و اساسی در زندگی بعد از تولد دارد و

ممکنست که بر اثر عدم سلامت مادر و یا بر اثر حادثه ای کودک زودتر از موعد مقرر بدنیا آید. اگر کودک پیش از شش ماه (پس از باروری) بدنیا بیاید، احتمال زنده ماندن او بسیار کم است. از طرف دیگر گاهی ممکنست که به عللی تولد کودک برای مدت بیشتر از حد معمولی به تعویق افتد که در اینصورت نیز وزن نوزاد از حد طبیعی زیادتر و وضع حمل برای مادر دشوارتر می گردد. بطور کلی میزان رشد برای زنده بدنیا آمدن و زنده ماندن کودک میان ۳۰ تا ۴۵ هفته پس از باروری است و بهترین زمان برای تولد، هفته چهارم است. بنابراین جدا از عوامل وراثت، عدم تساوی سن در زمان تولد نیز می تواند از عوامل اختلاف میان کودکان بشمار آید. هر چه این مدت زندگی در رحم مادر به حد طبیعی و مطلوب نزدیکتر باشد در رشد جسمانی و رشد روانی کودک بعد از تولد اثر مطلوبتری باقی خواهد گذارد.

دوره قبل از تولد سه مرحله را بعنوان مهمترین مراحل می توان ذکر کرد:

- مرحله تخم باردار Zygote
- مرحله رویانی (دوران تشکیل نطفه) Embryonic
- مرحله جنینی (فتوس) Fetus

مرحله تخم باردار

این مرحله دو هفته اول بارداری را شامل می شود. در این مرحله تخم باردار یک موجود آزادی است و هیچگونه اتصال و تعلق به مادر ندارد و تا آنجا که معلوم است اساساً تغذیه ای نمی کند و یا غذایش بسیار ناچیز است و بنابر این بر حجم و اندازه اش اضافه نمی شود. در این مرحله اگر چه تخم باردار به

* جریان رشد به دو دوره اصلی قبل و بعد از تولد تقسیم می شود و بی تردید زندگی قبل از تولد تأثیر اساسی در زندگی بعد از تولد دارد و این دو دوره از یکدیگر مجزا نمی باشند.

ظاهر تغییر مهمی نمی کند ولی در ساختمان داخلی آن تغییراتی بوجود می آید. بدین معنی که سلول اولیه مرتباً با سرعت فراوان تقسیم به سلولهای کوچکتر می گردد و سرانجام به توده ای از سلولها که شامل سلولهای بسیاری است مبدل می گردد.

مرحله رویانی

این مرحله از پایان هفته دوم بارداری آغاز و تا آخر هفته دهم (ماه دوم) بارداری ادامه پیدا می کند. در اواخر هفته دوم تخم خود را به رحم می چسباند و طبقه خارجی سلولها توانایی آنرا دارد که سطح رحم را شکاف داده و کاملاً در درون رحم قرار گیرد به نحویکه خون اطراف آنرا احاطه نماید. در این حال تنها غشاء خارجی است که به مادر چسبندگی دارد. از این بعد کودک به مادر تعلق و اتصال پیدا می نماید و مواد غذایی خود را بوسیله جفت Placenta از مادر می گیرد. برای آنکه تغذیه کودک بدرستی صورت گیرد از هفته سوم بارداری قاعدگی مادر تقریباً قطع می شود.

در این مرحله تخم باردار بصورت یک موجود انسانی در می آید که بخوبی قابل تشخیص است. در پایان این دوره بدن انسان بصورت نسبتاً

کاملی در می آید و قسمت عمده اعضای بدن ساخته می شوند. در این مرحله مجزا شدن قسمت های مختلف بدن در حدود ۹۵٪ به حد کمال خود می رسد. اما باید دانست که این موجود انسان با شخص بزرگسال و حتی کودک نوزاد بکلی تفاوت می کند. سرش نسبت به بدنش بی نهایت بزرگ، چشمانش عریض و از یکدیگر بسیار دور و دستها و پاهایش خیلی کوچک اند.

در این مرحله رشد بسیار با سرعت صورت می گیرد و در عین حال بحرانی ترین مرحله از مراحل قبل از تولد بشمار می رود. اهمیت این مرحله از آن جهت است که ساختمان اصلی بدن و دستگاههای لازم برای حفاظت و تغذیه تا زمان تولد شکل پیدا می کند و از طرفی این مرحله بیش از هر مرحله دیگری در قبل از تولد در مقابل حوادث و اتفاقات آسیب پذیرتر است.

مرحله جنینی

این مرحله از پایان دومین ماه بارداری آغاز می شود و تا پایان دوران بارداری و هنگام تولد ادامه پیدا می کند. رشد در این مرحله بیشتر در اندازه است زیرا در این دوره رشد، وزن و اندازه کودک بمراتب زیادتر از دوره قبلی است.

در این مرحله پرورش نطفه بسرعت ادامه پیدا می کند و اعضای مختلف بتدریج مانند اعضای بدن یک نوزاد شروع بکار می کنند. قسمت اعظم استخوانبندی بدن در این مرحله (ماه چهارم) آغاز می شود و بتدریج از صورت غضروفی بودن خارج می شود و شروع به استخوانی شدن می نماید.

جنسیت جنین در این مرحله (آخر ماه

◀ (سوم) کاملاً معلوم نمی شود ولی تکامل

جنسی پسر زودتر از دختر صورت می گیرد.

قرآن کریم در سوره مؤمنون آیات ۱۲ تا ۱۴ مراحل رشد در قیل از تولد را بترتیب زیر بیان می فرماید:

۱ - نطفه ۲ - علقه ۳ - مضغه
۴ - عظام، پوشانیدن لحم بر آن
۵ - انشاء خلقی دیگر (روح)

۱ - نطفه - در مرحله اول نطفه انسان تشکیل می شود که این نطفه چکیده و خلاصه ای از اجزای زمین (خاک) است که با آب آمیخته است. جایگاه نطفه نیز یک قرارگاه امن وامانی که عبارت از همان رحم است می باشد. زیرا که رحم در حقیقت محفوظترین نقطه بدن مادر است که از هر طرف کاملاً تحت حفاظت قرار گرفته است. ستون فقرات و دنده ها از یکسو، استخوان نیر و مندلیگن خاصره از یکسو و پوشش های متعدد شکم از سوی دیگر همگی شواهدی برای این قرارگاه امن می باشند.

۲ - علقه - مرحله دوم بوجود آوردن علقه از نطفه است. چنانکه ذکر آن رفت در پایان هفته دوم تخم خود را به رحم می چسباند و یکنوع اتصال و پیوستگی میان تخم و رحم ایجاد می شود. بعد از این تعلق تخم به رحم است که تغذیه او از مادر آغاز می شود. خداوند این مرحله قبل از تولد را علقه نام نهاده است. که ممکنست به این علت باشد که اولاً تخم در این مرحله مانند علقه (زالو) است که بصورت انگلی زیست می کند و ثانیاً تخم تعلق و پیوستگی به مادر و رحم پیدا می کند که نوعی علقه (وابستگی) است. در خصوص غذای کودک در این مرحله در روایت از امام صادق (ع) است که

خداوند قاعدگی و حیض زن را قطع نموده و روزی جنین را در شکم مادر قرار داده است (بحار الانوار - جلد ۱۴ - صفحه ۳۷۴).

۳ - مضغه - این مرحله ای است که در آن جنین بصورت تکه گوشتی درآمد است و هنوز جنین نظام درستی بخود نگرفته است. از هفته هشتم تا هفته دوازدهم که جفت و پرده ها بصورت کامل تشکیل می شوند، پرده بصورت کیسه ای درمی آید که محتوای مایعی است و جنین در این مایع شناور است.

۴ - عظام و لحم - ماه چهارم، مرحله عظام است که قسمت اعظم استخوانبندی در این ماه آغاز می شود. بدین معنی که کم کم جنین از صورت غضروفی و تکه گوشت بودن خارج می شود و به صورت استخوانی درمی آید. سپس خداوند بر این استخوان لحم را بصورت لباس قرار داده و بر آن گوشت می پوشاند و از این مرحله بعد است که اعضاء و جوارح بیرونی جنین ظاهر می شود و رشد پیدا می کند.

در احادیث اسلامی برای ماههای اولیه بارداری اهمیت خاصی ذکر شده است. یکی از اصحاب امام رضا (ع) از ایشان خواستند که درباره زنی که باردار بود و از نزدیکان او بود دعا فرمایند. حضرت فرمود: تا وقتیکه چهارماه از زندگانی جنین نگذرد باید دعا کرد. عرض شد که آن زن کمتر از چهارماه آبتن است. در اینجا امام دعا کردند و فرمودند: انسان در رحم سی روز نطفه و سی روز مضغه و سی روز مخلقه و غیرمخلقه است، وقتی چهارماه بگذرد خداوند دو فرشته سازنده بسوی او برمی انگیزد که جنین را تصویر و روزی واجل او را ثبت می کند. (بحار الانوار - جلد ۱۴ -

• بیست و نهمین کسرم (ص) دوره بارداری، وضع حمل و شیردادن مادر را به مشابه جهاد یک مجاهد در میدان جنگ می دانند و اگر در این مدت نیز زن جان خود را از دست دهد او را بمنزله یک شهید معرفی می نمایند.

(صفحه ۳۸۰)

۵ - روح - تا قبل از این مرحله، مراحل رشد جنین جسمانی می باشد. در این مرحله که قرآن از آن تعبیر به «انشاء خلق دیگری می فرماید روان و روح انسان تشکیل می شود و مرحله حیات انسانی در واقع آغاز می گردد. در این مرحله است که جنین حس و حرکت پیدا می کند و به جنبش درمی آید که در قرآن و روایات اسلامی از آن تعبیر به نفخ روح (دمیدن روح در کالبد) شده است. در روایت از امام علی (ع) است که می فرماید: بعد از آنکه نطفه چهارماهش تمام شد، خداوند فرشته ای می فرستد تا روح را در آن ظلمات رحم در کودک بدمد. در پایان این قسمت از بحث (دوره قبل از تولد) جدول زمانی را برای ماههای مختلف ترسیم می کنیم تا در هر مرحله اهم نکات و جزئیات را بطور خلاصه مطرح سازیم:

جدول زمانی رشد دوره قبل از تولد با اهم خصوصیات مربوطه:

ماه اول: بیشتر اندامهای درونی مانند قلب، ریتین، کبد، معده و روده ها و غدد تیروئید و تیموس در جنین به ظهور می پیوندد.

ماه دوم: قسمت اعظم جنین را

مرحله زوایانی (از هفته دوم بارداری تا آخر مه ماه دوم)
مهمترین مراحل دوران بارداری
قبل از تولد) می باشد زیرا که
اختتام بدن و دستگامهای
مهم برای حفاظت و تغذیه
این مرحله شکل می گیرد.

سرتشکیل داده و جنین تقریباً بصورت یک انسان درمی آید. بدن جنین بصورت غضروف است.

ماه سوم: تارهای صوتی ظاهر می گردد، اندامهای جنسی با سرعت بیشتری رشد می کنند و اختلاف بین پسر و دختر معلوم می گردد.

ماه چهارم: استخوان بندی جنین آغاز می شود. روی بدن و بخصوص در چهره مظاهر می شود. جنین جنبش هایی دارد که مادر بسادگی آنرا حس می نماید.

ماه پنجم: جنین بطور مداوم حرکت می کند، اندامهای روی پوست مانند مو و ناخن ظاهر می شود، تغییرات زیادی در پوست بدن رخ می دهد.

ماه ششم: چشمها کامل می شود، پلکها باز می شود. نخستین آثار چشایی ظاهر می شود. چهره جنین وضع مناسبی بخود می گیرد.

ماه هفتم: مراکز عصبی مختلف رشد می کنند. این سن را سن زنده ماندن می نامند. جنین به یک انسان با پوست قرمز و چروکیده شباهت دارد.

ماه هشتم: قرمزی پوست بدن کمتر می شود. موهای روی بدن به استثنای موهای روی کتف از بین

می رود.

ماه نهم: بدن کاملاً سازمان پذیرفته است. ناخنها و نوک انگشتان بخوبی مشخص و متمایز است. جنین بسیار فعال است.

ماه دهم: تقریباً در اواسط این ماه کودک متولد می شود.

کودک هنگام تولد:

پیش از آنکه به بحث درباره دوره بعد از تولد بپردازیم، شایسته است مختصری را پیرامون وضعیت کودک در هنگام تولد صحبتی داشته باشیم. این مرحله از رشد نیز بنوبه خود می تواند سهم مؤثری در رشد کودک ایفا نماید.

هنگام تولد معمولاً بطور متوسط چندین ساعت به کودک فشار وارد می آید. در زایمان اول ممکنست زمان تولد از ۱۲ تا ۲۰ ساعت و در زایمان دوم از ۱ تا ۴ ساعت و در زایمانهای بعدی ۱ ساعت طول بکشد. بطور کلی هر قدر عده فرزندان مادر بیشتر باشد این مدت زمان نیز کوتاهتر خواهد شد.

یکی از خطرات قابل توجه در هنگام تولد، خطر احتمالی آسیب دیدگی مغز بر اثر تراکم و یا کمبود اکسیژن است. کمبود یا فقدان اکسیژن هر چند برای مدت زمانی کوتاه ممکنست باعث عقب افتادگی ذهنی، عقب ماندگی در رشد حرکتی کودک گردد. از زمان تشکیل و انعقاد نطفه تا هنگام زایمان و حتی در بعد از زایمان نقش بسیار حساسی را در رشد کودک بعهده دارد: از طرفی مادر در انعقاد نطفه از جهت ژنتیکی با پدر سهمی کاملاً مساوی دارد و از طرفی بعد از انعقاد نطفه چه در دوران جنینی و چه در هنگام زایمان این مادر است که

به تنهایی نقش مؤثری را بطور مستقیم در رشد جسمانی و روانی کودک دارد و حتی تا مدتی بعد از تولد نیز (در ایام شیردادن) مادر اهمیت ویژه خود را برای کودک حفظ می نماید. پیامبر اکرم (ص) می فرماید:

«در آن هنگام که زن آبستن می شود، سپس وضع حمل می کند، آنگاه بچه را شیر می دهد تا از شیر خوردن باز گرفته می شود، در تمامی این مدت زن همانند مردی است که در میدان کارزار جهاد می کند و اگر در این مدت بمیرد، درست بمنزله یک شهید است»

ترجمه مکارم الاخلاق - جلد اول - صفحه ۴۴۸

این حدیث شریف بالصراحه اهمیت مادر را چه در دوران بارداری و چه مرحله وضع حمل و چه در دوران شیرخوارگی کودک بیان می دارد. زیرا بدون تردید سلامت جسمانی و روانی کودک در این مرحله حساس بستگی زیادی به سلامت جسمی و روانی مادر دارد و از فضایل و محاسن زن بشمار می رود که در این دوران این بارالهی را به سلامت به مقصد برساند و اگر در این راه جان خود را از دست دهد اجراً و بمنزله اجر یک شهید است که فی سبیل الله جان خود را تقدیم نموده است.

ادامه دارد

